

Список використаних джерел

1. Брагін С. Недержавні пенсійні фонди на неефективному фондовому ринку: приклад України / Сергій Брагін, Олег Макаренко // Вісн. НБУ. - 2011. - № 1. - С. 18-24.
2. Закон України про недержавне пенсійне забезпечення (із змін. і доповн.) // Офіц. вісн. України. - 2003. - № 33. - Ст. 1769.
3. Інструменти та установи фінансового ринку : енцикл. слов. / [В. В. Фещенко (кер. проекту), В. М. Фещенко, В. І. Мунтян та ін.] ; за ред. В. В. Фещенко. - К. : Укр. агентство фінанс. розвитку, 2007. - 504 с.
4. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України за 9 місяців 2010 року / Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. - Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/732.html>
5. Коваль О. Щодо основних напрямів інвестування пенсійних активів обов'язкової накопичувальної системи : аналіт. записка / О. Коваль. - К. : Нац. ін-т стратег. дослідж. - Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/396/>
6. Криза розподільчої пенсійної системи в Україні та напрями диверсифікації "пенсійного портфеля" / О. М. Пищуліна (кер. автор. колект.), О. П. Коваль, А. М. Авчухова ; за ред. Я. А. Жаліла. - К. : НІСД, 2010. - 37 с.
7. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава". - Режим доступу : http://president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf
8. Поворозник В. Щодо реалізації інвестиційного потенціалу недержавного пенсійного забезпечення : аналіт. записка / В. Поворозник. - К. : Нац. ін-т стратег. дослідж., Відділ екон. та соц. стратегії. - Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/14.htm>
9. Keeley B. From Crisis to Recovery/ The Causes, Course and Consequences of the Great Recession / Brian Keeley, Patrick Love. - OECD Publishing, 2010. - 145 p.
10. Stewart F. Pension Fund's Risk-Management Framework: Regulation and Supervisory Oversight / Fiona Stewart. - OECD, Working Papers on Insurance and Private Pensions, No. 40, OECD Publishing, 2010. - 22 p.
11. Tapia W. Comparing Aggregate Investment Returns in Privately Managed Pension Funds: An Initial Assessment / Waldo Tapia. - OECD, Working Papers on Insurance and Private Pensions, No. 21, OECD Publishing, 2008. - 44 p.

Мілена Кравченко,

кандидат наук з державного управління, доцент,

доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики НАДУ

Вплив демографічної кризи на систему соціального захисту

Здійснено спробу оцінити ступінь впливу демографічної кризи на систему соціального захисту населення. Коротко висвітлено в цьому контексті основні соціально-демографічні проблеми України. Запропоновано шляхи покращення ситуації у цій сфері.

Ключові слова: система соціального захисту населення, демографічна криза.

Scales of influence of demographic crisis on system of social protection of the population are estimated. The basic socially-demographic problems of Ukraine are short opened in this context. Ways of improvement of a situation to this sphere are offered.

Key words: system of social protection of the population, demographic crisis.

Постановка проблеми. Державне регулювання у сфері соціального захисту базується на демографічних показниках і особливостях демографічного розвитку та проблемах, які його супроводжують. Демографічна ситуація в Україні зумовлена негативним впливом двох світових війн, голодомором, Чорнобильською трагедією. Економічна криза 1990-х рр. і нинішня екологічна та соціально-економічна ситуація ще більше загострили демографічні проблеми. Суттєві скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя і стрімке падіння народжуваності, від'ємне сальдо міграції дають підстави кваліфікувати їх як ознаки демографічної кризи.

Старіння населення, викликане критичним зниженням народжуваності та високим рівнем смертності осіб працездатного віку, негативно позначається на системі соціального захисту. Дисбаланс працездатного і непрацездатного населення призводить до нестабільного функціонування системи життєзабезпечення населення, створює проблеми в наданні пенсій, соціальної допомоги та соціальних послуг, змінює ситуацію на ринку праці, в освіті та охороні здоров'я. З майже 46 млн жителів близько половини населення належить до категорії непрацездатних. Демоекономічне навантаження на працездатних громадян з кожним роком зростає, що загрожує національній безпеці країни. Отже, такий стан стає викликом для системи соціального захисту і зумовлює невідворотність її модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідними фахівцями у сфері демографії є науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, серед яких Е.Лібанова, І.Курило, О.Макарова, Л.Черенько. Ряд учених у своїх дослідженнях засвідчують тісний взаємозв'язок демографії з економічною та соціальною політикою, з національною безпекою, зокрема В.Гошовська, Н.Рингач, В.Скурагівський, В.Стешенко, С.Пірожков.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Актуальність і суспільна важливість соціально-демографічних показників потребує аналізу та постійної уваги, що вимагає додаткових досліджень для врахування їх у державній політиці України, зокрема у сфері соціального захисту населення в частині вирішення нагальних проблем, пов'язаних із демографічною кризою.

Метою статті є дослідження впливу демографічної кризи на систему соціального захисту населення України та її наслідків для вироблення пропозицій щодо вдосконалення державної політики в цій сфері.

Вклад основного матеріалу. Демографічна криза містить різні часові терміни впливу на систему соціального захисту. На сьогодні та на найближ-

чу перспективу на систему соціального захисту найбільше впливають такі демографічні показники, як смертність працездатного населення та міграційні переміщення.

Як відомо, економічно активне населення виступає основним джерелом забезпечення належного рівня соціального захисту. Висока частка смертності осіб працездатного віку негативно впливає на соціальну допомогу для дітей, пенсіонерів, інвалідів та інших малозахисених верств населення.

У результаті високої передчасної смертності в Україні втрати становлять щорічно близько 4 млн людино-років потенційного життя та невиробленого національного продукту у розмірі від 47,9 до 89,1 млрд грн. При цьому більше половини смертних випадків можна було б уникнути [1]. Показники смертності населення в працездатному віці в 2-4 рази перевищують відповідні показники країн ЄС.

Зменшення працюючої частини населення нівелює солідарну пенсійну систему, яка побудована на принципі поточних виплат - громадяни за рахунок пенсійних внесків утримують нинішніх пенсіонерів. В умовах солідарної пенсійної системи та низької продуктивності праці економічно активне населення буде неспроможне утримувати зростаючу частку непрацюючих осіб. Нині співвідношення зайнятого населення до пенсіонерів становить 68%. Такий стан свідчить про об'єктивну необхідність реалізації пенсійної реформи в частині створення ефективної системи накопичувальної складової. Як показує досвід країн, які здійснили пенсійні реформи, накопичувальна система мінімізує демографічні ризики, притаманні солідарній пенсійній системі, сприяє підвищенню розміру пенсій, створенню високотехнологічних робочих місць, розв'язанню проблеми безробіття, зростанню добробуту всіх верств населення.

Передчасна смертність (до досягнення 65 років) в українському суспільстві притаманна здебільшого чоловікам у розквіті фізичних та інтелектуальних сил. За оцінками експертів, 40% шістнадцятирічних хлопчиків не мають шансів дожити до 60 років, у жінок цей показник дорівнює 8% [2]. Показники смертності чоловіків у працездатному віці майже у 4 рази вищі, ніж у жінок, а різниця між очікуваною тривалістю життя жінок та чоловіків досягає 11-13 років. Рівень смертності чоловіків у віці 25-64 роки в 4 рази перевищує смертність чоловіків європейських країн, що скорочує середню тривалість життя українських чоловіків на 15 років.

Для системи соціального захисту передчасна смертність чоловіків означає, з одного боку, зменшення податкових надходжень та надходжень до фондів соціального страхування і пенсійного фонду, з другого - збільшення кола осіб, які претендують на підтримку від держави: допомогу та пенсію по втраті годувальника, а також на житлові субсидії, допомогу сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям, допомогу на поховання тощо. При цьому слід

врахувати, що нині майже третина громадян України бідні, найбільш уразливими до бідності є сім'ї з дітьми та особи пенсійного віку, сім'ї, де є безробітні, сім'ї, які проживають у малих містах або селах [3]. Отже, передчасна смертність чоловіків призводить до "успадкування" бідності та закріплення низького соціального статусу значної частини населення.

Крім фінансово-економічних питань, які знижують рівень та якість життя родин без годувальника сім'ї, не менш суспільно важливими постають питання щодо належного виховання дітей у неповних родинах та їх первинної соціалізації.

Незворотні втрати чоловічого населення в репродуктивному віці позначаються на статевому співвідношенні у суспільстві, зумовлюючи наявність значної кількості самотніх жінок та неповних сімей, втрати потенційних шлюбів і дітонароджень, а це поглиблює наступну складову демографічної кризи - зниження народжуваності.

В Україні має місце критичний спад народжуваності, який розпочався ще з кінця 1980-х рр., різко знизився протягом 90-х рр. і нині продовжує залишатися на граничному рівні. Навіть якщо тривалість життя зростатиме дуже інтенсивно, бажаного приросту чи, принаймні, скорочення темпів зниження чисельності це не забезпечить. Оптимістичні демографічні сценарії передбачають збільшення народжуваності максимум до 1,5 дитини на одну жінку, а для простого відтворення необхідно мінімум 2,1-2,2, адже певний відсоток дітей помирає [4].

Основними соціально-економічними причинами скорочення народжуваності є зниження рівня і якості життя, нестабільність, невпевненість у завтрашньому дні, ліквідація дотацій на товари дитячого асортименту та послуги і відповідне їх багаторазове подорожчання. Скорочення народжуваності відбувається також через погіршення репродуктивного здоров'я населення, що позначається на високому рівні безпліддя та невиношуванні вагітності. Значною є кількість і штучного переривання вагітності, що викликає ускладнення та призводить до смерті кожної десятої жінки. Щорічні репродуктивні втрати становлять майже 40 тис. ненароджених дітей [5].

Хоча в останні роки народжуваність в Україні дещо стабілізувалася, що пояснюється значною мірою пронаталістськими заходами державної політики, але, як свідчить світовий та вітчизняний досвід, значне підвищення розміру допомоги при народженні дитини збільшує рівень народжуваності лише на певний час, тому немає підстав розраховувати на суттєве зростання народжуваності в найближчій перспективі.

Зменшення кількості населення внаслідок зниження народжуваності змінює ситуацію на ринку праці, поєднуючи в собі протилежні тенденції: кон'юнктуру дефіциту і водночас надлишку робочої сили. У структурі зайнятості передусім вивільнятиметься надлишок вихователів, учителів, вик-

ладачів. Тому при формуванні плану набору у вищі навчальні заклади необхідно коригувати прийом абітурієнтів на відповідні спеціальності. Значне старіння населення потребуватиме збільшення кількості соціальних працівників, медиків, надавачів соціальних послуг тощо. З огляду на сучасну регіональну специфіку структури зайнятості населення можна припустити, що проблеми нестачі кадрів для низки галузей економіки більш гостро стануть саме в східних промислових областях, а питання соціального захисту, сімейного догляду та медичного патронажу непрацевдатних - у демографічно найстаріших північних, північно-східних та окремих центральних регіонах України [6].

Старіння населення впливає на склад робочої сили, структуру виробництва і споживання та детермінує збільшення витрат у системі соціального захисту - виплат пенсій, різних видів соціальної допомоги, соціальних і професійних пільг, збільшення коштів на утримання закладів соціального і медичного обслуговування, розширення спектру надання соціальних послуг тощо. Внаслідок цього збільшується кількість пенсіонерів і відповідно зростає податковий та пенсійний тягар на трудоактивних громадян. Старіння робочої сили негативно позначається і на якості праці, зокрема через неготовність осіб передпенсійного віку опановувати новітні технології, набувати нові навички, що може стати непереборним бар'єром розвитку сучасних соціально-трудових відносин.

Таким чином, зниження народжуваності призводить до старіння населення, що матиме негативний вплив на систему соціального захисту населення в середньостроковій та повною мірою в довгостроковій перспективі, адже країна не отримає належного поповнення робочої сили, яка для соціального захисту має пріоритетне значення.

Для системи соціального захисту в контексті демографічної кризи важливими є міграційні переміщення. Внутрішня міграція в Україні нині виступає деструктивним чинником, оскільки відсутність роботи, соціальної інфраструктури в містах і селах та низька заробітна плата призвели до неадекватної структури і географії зайнятості на національному та регіональному ринках праці, що позначилося на територіальній нерівномірності соціального захисту. Ще більш складна ситуація для українського суспільства у сфері соціального захисту пов'язана із зовнішньою трудовою міграцією. За різними оцінками, від 2 до 7 млн українців здійснюють трудову діяльність за межами країни. Це переважно чоловіки працевдатного і жінки репродуктивного віку.

Масштабна зовнішня трудова міграція веде до скорочення частини населення продуктивного віку, що вже нині має негативні наслідки для пенсійного забезпечення. З одного боку, збільшується навантаження на працююче населення з утримання пенсіонерів, оскільки Пенсійний фонд України недоотримує пенсійні внески для виплати пенсій нинішнім пенсіонерам. З

другого - трудові мігранти фактично не заробляють собі пенсію, оскільки працюють переважно нелегально, відповідно не сплачують пенсійні внески. Крім того, зовнішня трудова міграція практично призводить до сирітства дітей через багаторічну відсутність одного чи обох батьків, вимагаючи додаткових витрат від держави на розв'язання проблем соціального сирітства. Отже, "заробітчанство" створило надто серйозні економічні, соціальні та морально-психологічні проблеми для українського суспільства і негативно позначається на системі соціального захисту.

Якщо аналізувати еміграцію українців, то в останнє десятиліття цей процес значно уповільнився, що стало наслідком вичерпання етнічної складової емігрантів, зниження ролі економічних чинників для виїзду на ПМП та розширення можливостей реалізації зворотної трудової міграції без зміни місця проживання. Водночас існуючий еміграційний потенціал складається з численного контингенту не тільки зовнішніх трудових мігрантів, але й висококваліфікованих спеціалістів, що є несприятливим для суспільного розвитку українського суспільства і безпосередньо для системи соціального захисту населення.

Існуюча теза про те, що в Україні працюватимуть та утримуватимуть соціально уразливих осіб громадяни з інших країн, на наш погляд, недостатньо обгрунтована. Мігрантів, які тимчасово чи постійно проживають на території України, можна розподілити на три групи: мігранти, які працюють (легально чи нелегально); мігранти, які не працюють (пенсіонери), та мігранти-біженці.

Легально працюючі мігранти не мають значного позитивного впливу на національну систему соціального захисту, оскільки їх частка неспіврозмірно мала і не перекриває витрат "заробітчана". Нелегально працюючі мігранти для системи соціального захисту нічого не дають, оскільки працюють без укладання трудової угоди, відповідно не несуть соціальних зобов'язань. Мігранти-пенсіонери лише користуються перевагами вітчизняної системи соціального захисту. Найпотужніший міграційний приплив в Україну спостерігався у 1991-1993 рр. Таким чином, уже на стартовому етапі української державності питома вага пенсіонерів була більшою, ніж в інших республіках колишнього СРСР. При цьому всі витрати, пов'язані зі здійсненням пенсійного забезпечення для громадян СНД, які нині проживають на території України, несе Українська держава [7]. Мігранти-біженці негативно впливають на вітчизняну систему соціального захисту. Оскільки держава взяла зобов'язання з їх утримання, то це є додатковим тягарем для платників податків, відповідно знижується рівень соціального захисту і соціальної безпеки для українських громадян. На утримання одного мігранта виділяється майже 8 тис. грн на рік. Усього в 2010 р. утримувалося 654 нелегалів переважно з Афганістану, В'єтнаму, Пакистану і Китаю [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, демографічна криза негативно впливає на соціальний захист населення, що викликано: старінням населення, низькою середньою тривалістю життя, ген-

дерною диференціацією смертності та тривалості життя, значними міграційними втратами населення продуктивного віку та їх високого професійно-кваліфікаційного рівня. На найближчу перспективу на систему соціального захисту впливатимуть такі демографічні показники, як смертність працездатного населення та міграційні переміщення, а зниження народжуваності позначатиметься на системі соціального захисту в середньостроковій та повною мірою в довгостроковій перспективі.

Про загрозливу тенденцію щодо високого рівня передчасної смертності зазначено в низці документів загальнодержавного рівня, водночас запропоновані заходи мають здебільшого дискретний або декларативний характер, надто залежать від державного фінансування, а їх виконання подекуди зводиться до констатації подальшого погіршення ситуації. Сучасні заходи державної політики щодо зниження негативного впливу демографічної кризи на систему соціального захисту населення мають бути спрямовані на забезпечення стабілізації та гармонізації процесів відтворення населення. Якісні, а не кількісні демографічні параметри, повинні стати метою і кінцевим критерієм результативності соціально-економічного розвитку країни.

Зазначене має відбуватися на основі збільшення реальних доходів громадян і подолання бідності, зниження рівня безробіття та тіньової зайнятості, підвищення якості та доступності системи профілактичної та лікувально-діагностичної медичної допомоги, покращення безпеки та охорони праці, зниження виробничого та побутового травматизму, економічного забезпечення відтворення населення та здійснення демографічних інвестицій, поширення стандартів здорового способу життя. Важливим є поліпшення екологічної ситуації, оздоровлення навколишнього середовища, забезпечення належного контролю за якістю продуктів і питної води, забруднення ґрунтів, поверхневих вод і повітря, особливо в промислових регіонах, та мінімізації негативно впливу забруднення навколишнього середовища на формування імунного статусу населення та репродуктивного здоров'я майбутніх поколінь.

Додаткове фінансування держава повинна виділяти на створення, ремонт та реконструкцію інфраструктури збереження здоров'я людини, стимулювати розвиток матеріально-технічної бази масового спорту. При виділенні земельних ділянок під житлове будівництво необхідно зобов'язувати забудовників створювати доступні та привабливі об'єкти масового спорту.

Запропоновані та реалізовані заходи стануть вагомим підґрунтям для підвищення тривалості повноцінного активного життя громадян та подовження здорового життя в економічно активний період, зміцнення людського потенціалу та забезпечать людям конкурентоспроможність на ринку праці і професійне довголіття. Відбуватиметься зниження економічних витрат роботодавців на відновлення трудового потенціалу та втрати працездатності.

Одним із головних і невідкладних заходів є забезпеченість населення житлом. Для того, щоб вирішити квартирне питання і зробити його стимулом

до кількісного зростання сімей, потрібна дієздатна програма щодо поліпшення житлових умов населення, насамперед молоді. Наявні сьогодні житлові програми неефективні, що зумовлено значною мірою об'єктивними факторами.

Необхідно повернути трудових мігрантів в Україну. Основою положна умова - сучасні робочі місця та гідна заробітна плата. Комплекс заходів державної політики [9] дасть змогу на певний час відтермінувати проблеми етнічного, релігійного, мовного та соціального характеру, які принесуть із собою некваліфіковані іммігранти з азійських і африканських країн.

В умовах старіння населення необхідно навчитися використовувати трудовий потенціал літніх людей, запозичивши кращий зарубіжний досвід тих країн, які вдало вирішують цю проблему.

Здійснення прогностичних функцій для ефективного функціонування системи соціального захисту населення в умовах демографічної кризи потребує аналізу "вихідних позицій". Як відомо, останніми роками відбувалося зростання частки витрат на соціальні потреби в сукупних державних видатках. "Соціальний захист та соціальне забезпечення" є найбільшою бюджетною статтею, більшою, ніж охорона здоров'я, освіта чи видатки на економічну діяльність. Динаміка видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, починаючи з 2000 р. в середньому зросла майже в 2 рази як у відсотках до загальної суми видатків, так і у відсотках до ВВП. Тільки пенсійне забезпечення "забирає" 18% ВВП. Водночас відбувається недостатнє фінансування людського розвитку та знецінення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, культуру, в підтримку соціального захисту дітей, в інформатизацію освітніх установ, в охорону праці та підвищення рівня техніки безпеки тощо. Такий стан позначається на втраті позицій у розвитку людського потенціалу країни: якщо в 1990 р. Україна за Індексом людського розвитку займала 45 місце у світі, то в 2009 р. - 85.

У цьому зв'язку доцільним вбачається створення системи прозорого обліку осіб, які претендують на соціальні виплати з державного та місцевих бюджетів, з метою оптимізації видатків на соціальні цілі. Необхідно переглянути підходи до пільгових категорій громадян, запровадити принцип адресності надання державної соціальної допомоги, їх монетизації [10]. При цьому важливим є дотримання Конституції та законів України, які нормативно гарантують певні виплати (наприклад чорнобильцям), хоча перманентно недофінансовуються, тим самим суперечачи окремим законодавчим нормам. Чіткий облік і розмежування джерел фінансування за соціальними програмами створюватимуть підґрунтя для реалістичних показників, які ляжуть в основу прогнозування і вироблення адекватних заходів на перспективу.

Отже, стабілізація демографічних процесів має стати метою і кінцевим критерієм результативності соціально-економічного розвитку, що позитивно впливатиме на систему соціального захисту населення України.

Список використаних джерел

1. Рингач Н. О. Державне управління охороною здоров'я як складовою системи забезпечення національної безпеки : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Рингач Н. О. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2010. - 36 с.
2. Смертність населення України у трудоактивному віці : кол. монографія / [відп. ред. Е. М. Лібанова]. - К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. НАНУ, 2007. - 211 с.
3. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. - К. : НВЦ НБУВ, 2009. - 687 с.
4. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / Н. С. Влащенко, Е. М. Лібанова, О. В. Макарова та ін. / Фонд народонаселення ООН ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ; Держ. ком. статистики України / Е. М. Лібанова (ред.). - К., 2006. - 138 с.
5. Національна доповідь "Цілі розвитку тисячоліття. Україна - 2010" / М-во економіки України. - К., 2010. - 107 с.
6. Терещук В. Тенденції депопуляції в Україні, її регіональні особливості та соціально-економічні наслідки / В. Терещук // Україна : аспекти праці. - 2009. - № 3. - С. 45-49.
7. Угода "Про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення" від 13 берез. 1992 р. - Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_107
8. Біттнер О. Гостинність все-таки має межу / О. Біттнер // Уряд. кур'єр. - 2010. - 20 листоп. - № 218. - С. 3.
9. Кравченко М. В. Внешняя трудовая миграция граждан Украины как негативный вызов глобализации / М. В. Кравченко // Public Administration Scientific Journal. Published by Decision of Scientific Council of the Public Administration Academy of the Republic of Armenia. - 2010. - № 1. - С. 32-40.
10. Кравченко М. В. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. / ред. кол. : С. М. Серьогін (голов. ред.). - Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. - Вип. 3 (6). - 306 с. - С. 155-164.

Ольга Петроє,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики НАДУ

Міжнародні стандарти та механізми інституціоналізації європейського соціального діалогу в галузі державного управління

Центральною темою статті є визначення місця й ролі галузевого соціального діалогу в державному управлінні та дослідження міжнародних стандартів і європейського досвіду інституціоналізації соціального діалогу в галузі державного управління.

Ключові слова: стандарти соціального діалогу МОП, європейський соціальний діалог у галузі державного управління, європейський соціальний діалог у сфері